

BEGRIJPELIJKHEID VAN WETTEN

Inleiding

Er lijkt steeds meer belangstelling te komen voor een verbinding tussen rechtswetenschap en linguïstiek. In het Nederlandse taalgebied is daar recent de bijdrage van Van den Bergh & Broekman *Recht en Taal*, de publikatie in het Nederlands Juristen Blad van Reinsma & Reinsma over zestig jaar Nederlandse rechtstaal, de publikatie van Leliard *Het Kleed van Themis*, en de VIOT-lezing van Fons Maes met voorstellen over de aanpak van het probleemgebied.

Vooraf in de Bondsrepubliek wordt er al veel langer aandacht aan besteed. Deels vanuit de invalshoek vaktaalen. Ik denk aan de geschriften van het Institut für deutsche Sprache. Enkele bekende onderzoekers zijn Wassermann, Oksaar en Langer. Deels wordt er ook aandacht aan besteed vanuit de Interdisziplinäre Arbeitsgruppe "Analyse der juristischen Sprache". Deze heeft een voorkeur voor een meer tekstlinguïstische benadering. Bekende mensen zijn hier bijv. Riesser en Petöfi. Als laatste groep noem ik de linguïstisch geïnteresseerde juristen die vanuit de wetgevingstheorie opereren. Ook hier maar wat namen: Rödiger, Noll, Horn, Baden en Kindermann.

Ook binnen de *opleiding* voor juristen in Nederland alsmede bij de vorming van aanstaande, enigermate juridisch geschoolde bestuurskundigen neemt het bewustzijn toe dat er sprake is van een belangrijk probleemgebied.

Zo was er hier afgelopen vrijdag voor het eerst een groep jonge juristen van het arrondissement Almelo op de TH om met behulp van video-apparatuur en d.m.v. rollenspelen wat meer grip te krijgen op de communicatiesituatie advocaat-cliënt. En zo is er alweer hier op de TH een grote belangstelling voor het vak normcreatie (zo heet het maken van wetten bij juristen) bij de vakgroep recht in de afdeling bestuurskunde. Het is een vak waarbij de problemen naar voren komen die ontstaan bij het ontwerpen van wetsteksten en waarbij nadrukkelijk aandacht wordt besteed aan het communicatieve aspect. In deze voordracht

beperk ik me tot het probleem van de zo slecht begrijpelijke wetsteksten. Dat dit een probleem is, wil ik illustreren met een uitspraak van het 1e kamerlid Heijne Makreel n.a.v. de regeling van een voorkeursrecht van gemeenten bij de verwerving van onroerend goed:

"Een punt van kritiek op dit wetsontwerp is de slechte leesbaarheid. (...). Ik vraag daarvoor graag in het algemeen de aandacht van de regering. We hebben hier al vaker over de leesbaarheid van wetgeving gesproken. De praktijk wijst steeds weer uit dat voortdurende aandacht voor dat fenomeen gewenst is (...)"¹.

Zo'n uitspraak van een kamerlid is des te ernstiger te nemen omdat het zijn werk is namens ons democratische controle uit te oefenen en op die manier mede onze rechtsstaat te waarborgen.

Nu staat dat kamerlid niet alleen in zijn kritiek. Het wordt steeds moeilijker om enig overzicht te behouden sinds de staat zich steeds meer met ons is gaan bemoeien. In de 19e eeuw sprak men wel van de rol van de staat als een nachtwakersstaat. De staat maakte alleen wetten die orde en rust verzekerden. We hebben nu te maken met een verzorgingsstaat.

"Er is een opleving, om niet te zeggen een hausse in staats- en administratiefrechtelijke wetgeving, die een sterk ordenend en sturend en deels ook technologisch karakter heeft: de belastingwetgeving, de milieuwetgeving, de wetgeving betreffende ruimtelijke ordening, en die aangaande de reorganisatie van het binnenlands bestuur. Het betreft steeds beheersingsproblemen, maar van uiteenlopende aard. De belastingwetgeving is vaak zo technisch, dat de burger er op zijn eentje geen touw meer aan kan vastknopen. De milieuwetgeving kampt met problemen van opsporingscapaciteit en opsporingsmiddelen om de uitwassen van onze chemisch-technische verworvenheden binnen aanvaardbare grenzen te houden"².

De ontwikkelingen in onze maatschappij, de wetenschap, de techniek vind je inclusief de terminologie in onze wet-

ten terug.

Wanneer onze volksvertegenwoordigers onze wetten "democratisch gecontroleerd" hebben worden ze uiteindelijk afgekondigd en dan moeten u en ik er zich naar richten. Een oud adagium luidt "een ieder wordt geacht de wet te kennen" en daaruit zou je dan de conclusie kunnen trekken dat wetten voor iedereen begrijpelijk moeten zijn.

De meeste juristen nemen dat standpunt echter niet in en terecht lijkt mij. Het lijkt me vechten tegen de bierkaai. En gesteld dat ze algemeen begrijpelijk zouden zijn dan is de burger daar nog niet mee gebaat. De burger heeft immers geen zicht op allerlei sturingsvoorschriften van de overheid voortvloeiend uit een wet die officieel geen wetgevende kracht hebben maar in de praktijk wel. Ik denk aan de talloze subsidievoorwaarden die instanties opgelegd worden. De burger heeft bovendien geen inzicht in de jurisprudentie waardoor hij een wet totaal verkeerd zou kunnen interpreteren. Het lijkt aanzienlijk reëler uit te gaan van een zo begrijpelijk mogelijke wet.

In deze lezing wil ik daarvoor met u de mogelijkheden doornemen. Ik zal daarbij uitgaan van de *Aanwijzingen inzake de Wetgevingstechniek*, vastgesteld bij besluit van de Minister-President van 13 september 1972. Ik doe dat aan de hand van het begrijpelijkheidsconcept van Langer, Tausch & Schulz von Thun. Ik heb daarvoor gekozen omdat uit hun onderzoek is gebleken dat het goed mogelijk is op die manier teksten begrijpelijker te maken. Zij gaan uit van wat zij vier dimensies noemen. De dimensies Einfachheit, Gliederung-Ordnung, Kürze-Prägnanz en tenslotte als vierde Zusätzliche Stimulanz.

1. Einfachheit

De eerste dimensie is *Einfachheit*. Hieronder vallen dan o.a. korte eenvoudige zinnen, gewone woorden en verklaarde vaktermen. Als we de *Aanwijzingen inzake de wetgevingstechniek* (1972) raadplegen dan vinden we daar voor deze dimensie:

1. De terminologie dient zoveel mogelijk in overeenstemming te zijn met het spraakgebruik. Wanneer dat niet mogelijk is moet de term gedefinieerd worden. De definiëring mag zich niet te ver van het normale spraakgebruik verwijderen.
2. Afkortingen mogen alleen gebruikt worden als ze algemeen bekend zijn.
3. Vreemde woorden moeten vermeden worden. Bij die vreemde woorden worden we in de *Aanwijzingen inzake de wetgevingstechniek* verwezen naar verdere aanwijzingen: De *Aanwijzingen inzake indeling en stijl van ambtelijke stukken* vastgesteld bij besluit van de Minister-President van 4 september 1970. Als uitbreiding staat daar "Vreemde woorden of woorden, die van vreemde talen zijn afgeleid behoort men alleen te gebruiken als deze de bedoeling van de schrijver duidelijker weergeven dan Nederlandse en tevens in de Nederlandse taal ingang hebben gevonden".

Wat de terminologie betreft zou je kunnen denken dat er dus niet zoveel problemen hoeven te wezen. Immers of er worden bekende termen gebruikt of de termen worden gedefinieerd. Helaas zo eenvoudig is het niet.

Immers er zijn in onze wetten tal van termen die we ook dagelijks gebruiken maar die in wetten een bijzondere betekenis krijgen, bijv. woonruimte, huur. Veel van die termen worden door onze wettenmakers bovendien vaak zo bekend verondersteld dat ze zo'n term niet telkens opnieuw definiëren in een wet omdat ze die term ooit al eens in een andere wet hebben gedefinieerd. Zo is dat bijv. het geval met het woord *eigendom*. Dat definiëring van termen niet altijd een remedie is kunt u zich wel voorstellen. Immers bij de definiëring ontstaat al gauw filevorming met kettingbotsingen. Termen worden gedefinieerd met andere termen enz.

Een ander probleem vormen de termen met een vage betekenis. Die betekenis is uit de context van de wet niet te achterhalen. Het zijn termen als *naar redelijkheid en billijkheid, te goeder trouw, algemeen belang, goede zeden*. Het zijn blanco normen die de rechter invult. De burger heeft minder rechtszekerheid omdat de termen niet in de wet gedefinieerd staan. Daar staat tegenover dat de wet niet voortdurend gewijzigd hoeft te worden en in staat is zich flexibel aan te passen aan de heersende rechtsopvatting.

Het heeft m.i. weinig zin om in de *Aanwijzingen* (1972) nog meer voorschriften m.b.t. de terminologie op te nemen dan er nu in staan.

Opvallend is wel dat er in de *Aanwijzingen inzake de wetgevingstechniek* (1972) niets staat over de zinsbouw. Terwijl er in die andere aanwijzingen (1970) wel iets over gezegd wordt. "Een opeenstapeling van toe- en tussenvoegsels, verwijzingen, voorbehouden en uitzonderingen dient men te vermijden". Blijkbaar is zo'n voor mij bijna vanzelfsprekend voorschrift voor juristen iets onmogelijks. Ik wil u de verzuchting van ex-staatssecretaris Van Dam uit 1975 niet onthouden. Tijdens een discussie over de taal van een wetsvoorstel merkte hij op :

"Sinds jaar en dag is de huurwetgeving een voorbeeld van hoe ingewikkeld de wet wel kan zijn. Dit neemt niet weg, dat een wet natuurlijk zo eenvoudig mogelijk moet zijn. Eenvoud mag er echter niet toe leiden, dat de regeling niet zo sluitend mogelijk wordt. (...) Ik moet zeggen, dat mijn ervaring met wetgeving nog niet zo lang is. In ieder geval is zij wel zo hevig, dat ik tot de conclusie ben gekomen, dat de eerste ontwerpen, die men op tafel krijgt, in de regel uit zeer korte zinnen bestaan. Hoe langer men er over praat des te duidelijker het wordt dat er allerlei vlucht mogelijkheden zijn. Als men er dan nog eens over praat, blijken er heel ingewikkelde en lange zinnen uit te komen".³

Ondanks deze sombere uitspraak zou ik ervoor zijn dat de *Aanwijzingen inzake de wetgevingstechniek* op dit punt uitgebreid worden.

Wellicht zouden de *Aanwijzingen* (1972) dan in de toe-

komt uitgebreid kunnen worden met aanwijzingen hoe de verschillende bepalingen (normzinnen) opgeschreven dienen te worden. Ruiter, hoogleraar recht bij bestuurskunde aan deze TH heeft een poging gedaan een typologie van normzinnen te maken voor bestuursrechtelijke wetten. Ik zal daar hier niet uitgebreid op ingaan maar u een indruk geven van hoe hij het zich gedacht heeft.

Een in taal uitgedrukte norm is een uitspraak gericht tot één of meer personen hoe deze zich *moeten of mogen* gedragen. Meestal zijn het conditionele zinnen die te herleiden zijn tot als..... dan zinnen. Een zelfde uitgangspunt neemt ook Gunnarson in. Die spreekt in dat verband van een "frame situation" dat is in feite de rechtsfeitomschrijving, en een "directive part" dat de gedragsaanwijzingen bevat die op die rechtsfeitomschrijving van toepassing zijn. Ruiter onderscheidt dus een rechtsfeitomschrijving die van toepassing is op één of meer personen - de normadressaat wordt dan via de z.g. normnexus - de behorensaanduiding in de wet - gerelateerd aan een bepaald gedrag. Ruiter heeft zich vnl. beziggehouden met de "directive part" de *dan*-zin en ik zal hem daarin volgen.

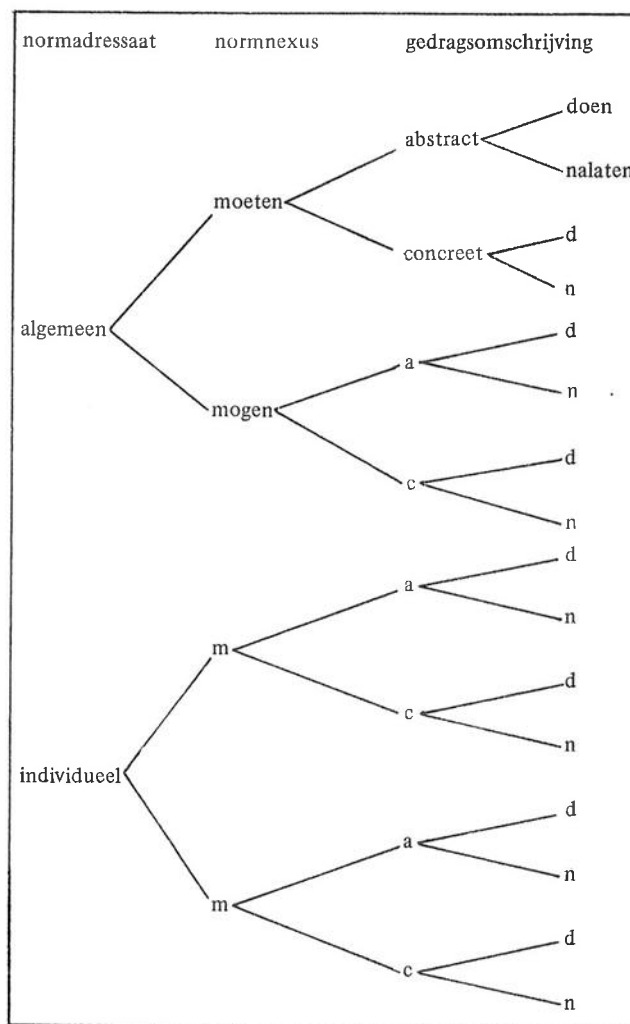
We hebben dus de normadressaat; die mag of moet iets doen of nalaten. Als we normadressaat opsplitsen in één adressaat of een categorie van adressaten kunnen we daarin onderscheiden tussen algemeen en individueel. Voor de normnexus hadden we al een opsplitsing in moeten en mogen. Die normadressaat die mag of moet dus iets doen of nalaten. Dat iets kan abstract zijn of concreet. Op die manier ontstaan 16 mogelijkheden. (zie figuur 1).

Ter verduidelijking een paar voorbeelden:

Algemeen moeten abstract doen: Alle congressgangers moeten op alle congressen hun badge opdoen.

Algemeen moeten concreet doen: Alle congressgangers moeten op het VIOT-congres hun badge opdoen.

In wetsteksten vind je uiteraard alleen de bovenste helft van deze typologie. Een voorbeeld waarbij de onderste helft gebruikt wordt vind je bijv. wanneer aan een specifiek bedrijf een vergunning onder voorwaarden wordt verleend.

Figuur 1: zestien typen rechtsregels

Hoe zou zo'n typologie nu kunnen helpen de begrijpelijkheid te verhogen? Wanneer vaststaat welke formulering je moet gebruiken om bepaalde typen bepalingen te creëren zou dat bij consequente hantering zeker de begrijpelijkheid dienen. Een aantal bepalingen is nl. af te leiden uit de geschetste typologie:

Combinatie van moeten en nalaten: *algemene verbodsbepaling.*

Combinatie van moeten en doen: *algemene gebodsbepaling.*

Combinatie van mogen en doen: *algemene permissie.*

Combinatie van mogen en nalaten: *algemene dispensatie*

Combinatie van mogen en doen in de vorm van aanspreken van anderen op hun moeten doen of laten:

algemene aanspraakvestigende bepaling.

De begrijpelijkheid zou met name kunnen toenemen doordat de verschillende bepalingen nu in de wet onderscheiden worden. Creëerde je eerst een ingewikkelde normzin met diverse uitzonderingen, nu breng je die uitzonderingen onder in aparte bepalingen.

Want, bijv. zo'n algemene permissie komt uitgaande van het feit dat burgers alles mogen doen wat niet expliciet verboden is eerst aan de orde wanneer er daarvoor een uitdrukkelijk verbod is gedaan.

2. Gliederung/ Ordnung

Ik ga nu over tot de dimensie *Gliederung/Ordnung*. Het gaat hier om de structuur van een tekst. Zowel om de volgorde binnen een stuk tekst als om de uiterlijk herkenbare structuur.

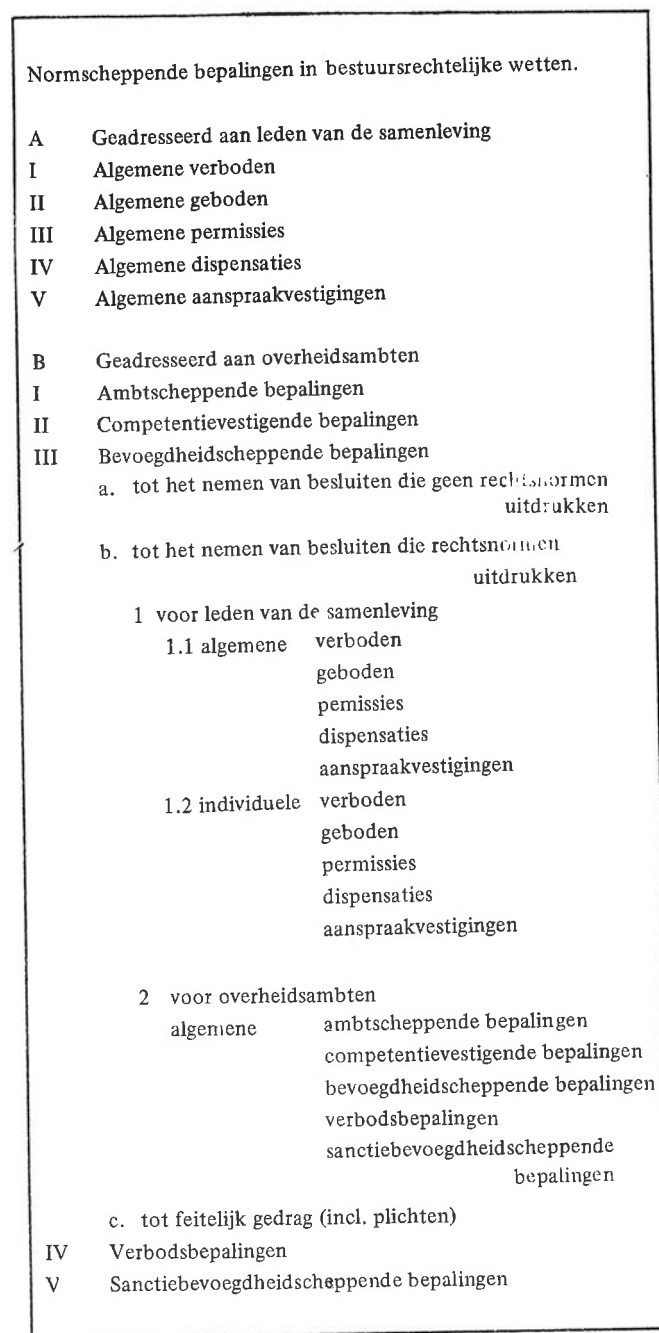
In de *Aanwijzingen* (1972) vind je een hoofdstuk met de titel *Indeling*. De regels die daarin gesteld worden, beperken zich vnl. tot hoe je moet nummeren en de aanwijzing: verdeel een lid van een artikel niet in alinea's. Verder geen enkele regel die zou kunnen helpen bij de structureren van een wetstekst.

Uit de andere hoofdstukken van de *Aanwijzingen* (1972) is nog op te maken dat er in wetsteksten zaken voorkomen als vertening van bevoegdheden, bepalingen van strafrechtelijke aard en slotbepalingen.

Nu zou u zich kunnen voorstellen dat de commissie die de *Aanwijzingen inzake de wetgevingstechniek* gemaakt heeft dat opzettelijk gedaan heeft om de wettenmakers alle ruimte te geven om afhankelijk van het type wet die opbouw te kiezen die het meest adequaat is. Wanneer dat de overweging van de commissie is geweest dan heeft die in ieder geval verkeerd uitgepakt. Vooral in bestuursrechtelijke kringen is de ontstemming aan het groeien. Bestuursrechtelijke wetten verschillen zelfs zozeer van elkaar wat de opbouw betreft dat men wel spreekt over de 14 wetsfamilies, waarmee de 14 departementen waar de wetten vandaan komen, bedoeld worden⁴. Overigens moet ik u zeggen dat aan het systematisch onderzoek

naar die verschillen nog begonnen moet worden. De nood is echter al zo hoog dat er al voorstellen zijn gedaan om de structuur voor alle bestuursrechtelijke wetten gelijk te maken.

De al geïntroduceerde Ruiters heeft in hetzelfde artikel waarin hij z'n typologie introduceerde een structuur voorgesteld, die weergegeven is in figuur 2.

Figuur 2: Structuur van een wet (naar Ruiters)

Ik zal de structuur even kort toelichten. Zoals u ziet komen in die structuur een aantal van die bepalingen die we zo net behandeld hebben terug. Het is zelfs zo dat je kan zeggen dat "Het skelet van wetsteksten is opgebouwd uit steeds wisselende combinaties van de aangegeven zestien grondstructuren tot deelsystemen en deze weer tot overkoepelende wettelijke stelsels"⁵.

Nadat je je als wettenmaker afgevraagd hebt hoe je de burger zult confronteren met de nieuwe normen en of je dat tamelijk algemeen zult houden (onder A) of dat je dat wilt aanvullen in tweede instantie (onder BIII) ga je je afvragen of de nieuwe normen uitgevoerd gaan worden door een bestaande instantie of door een nieuwe (BI). In de *Wet op de ruimtelijke ordening* creëer je bijv. een Raad van advies. Vervolgens bepaal je wat de competentie van zo'n instantie is, zeg maar de werkring (BII) zonder meteen de specifieke bevoegdheden en plichten aan te geven. (BIII). Wanneer je eventuele inperkingen nog niet verwerkt hebt, kun je die ook apart opnemen (BIV). Tot slot kun je eventueel strafbepalingen opnemen (BV).

Ik hoop dat deze summere bespreking toch duidelijk heeft gemaakt dat zo'n vaste structuur weliswaar een kapstok is maar dat niet elke bestuursrechtelijke wet qua structuur gelijk is omdat de wettenmakers keuzes doen uit de mogelijkheden. En helaas is het zo dat die keuzes nog tamelijk intuïtief zijn. Hard nodig hierbij zijn criteria voor die keuzes. Die criteria zullen waarschijnlijk moeten komen uit nog te ontwikkelen planningsmechanismen.⁶

Voor de gewone burgers blijft zo'n structuur natuurlijk zeer ingewikkeld omdat ze er veelal geen idee van zullen hebben wat nu het verschil tussen al die bepalingen. Toch meen ik dat een min of meer vaste structuur een belangrijk winstpunt zou zijn.

3. Kürze/Prägnanz

Ik kom nu tot de derde dimensie. *Kürze/Prägnanz*. Het gaat hier om beknopte formuleringen waarbij geen woord overbodig is.

In de *Aanwijzingen* (1972) vind je een regel die binnen deze dimensie te passen is. En wel de volgende:

"Wees zuinig met verwijzingen. Vermijd zoveel mogelijk verwijzingen naar bepalingen die op hun beurt een verwijzing inhouden".

Verwijzingen worden gebruikt om herhalingen te vermijden. Wetten zouden bij consequente herhaling wel eens de dubbele lengte kunnen halen. Een verbod op verwijzingen zou ik dan ook niet voorstaan.

Wanneer de regel uit de *Aanwijzingen* (1972) goed opgevolgd zou worden, zou er vermoedelijk ook niet zoveel aan de hand zijn. Overigens wordt er niet alleen verwezen binnen dezelfde wetstekst, er wordt ook vaak verwezen naar andere wetsteksten. Verwijzen geschiedt meestal m.b.v. artikel of lid van een artikelaanduiding en dat maakt het voor niet ingewijden niet zo gemakkelijk. Wellicht is het mogelijk een verbod op de vooruitverwijzing op te nemen⁷. Het lezen van een artikel waarin alleen door aanduiding van *zie ook artikel nr.....* een verband ge-

legd wordt met iets waar je nog geen idee over hebt, is zeer lastig.

4. Zusätzliche Stimulanz

De laatste dimensie heet *Zusätzliche Stimulanz*. Hieronder vallen o.m. motiverende aspecten en afwisseling.

In de *Aanwijzingen* (1972) vind je twee regels die in deze dimensie te passen zijn. De eerste regel gaat over de *considerans*. De *considerans* is het zinnetje in het begin van een wetstekst waar "overwegende dat" voor staat. Over de *considerans* staat er m.b.t. deze dimensie dat je die alleen op moet nemen wanneer daarin in het kort iets gezegd kan worden dat tot goed begrip van de achtergrond van de regeling dient. Nu kort is zo'n *considerans* meestal wel. Voorbeeld *Woonwagenwet*: "Wij Juliana, enz. allen, die deze zullen zien of horen, lezen, saluut! doen te weten: Alzo Wij in overweging genomen hebben, dat het wenselijk is nieuwe regelen te stellen ter bevordering van het maatschappelijk welzijn van de woonwagenbevolking (...)"

Nu zou het in principe heel wel mogelijk zijn onze wetsteksten te laten vergezellen van een uitgebreide motiverende *considerans* en zelfs zouden afzonderlijke bepalingen wel gemotiveerd kunnen worden. De wetgever heeft hier echter over het algemeen grote weerstand tegen omdat er vaak sprake is van een compromis m.b.t. de regeling. De gronden voor de regeling kunnen echter heel verschillend zijn. Daar komt nog de overweging bij dat de wetgever nog veelal denkt dat de burger de democratisch aangenomen wetten dient te gehoorzamen. Een gehoorzaamheid die wel eens in gevaar zou kunnen komen wanneer iemand het niet met een bepaalde motivering eens is. De wetgever is dus uitermate voorzichtig. Hij rekent de *considerans* dan ook niet tot de wet zelf, net zo min als de burger enig recht kan ontlenen aan motiverende kopjes boven artikelen als ze er al eens een enkele keer staan of aan kopjes als algemene bepalingen en bijzondere bepalingen. Je mag dus ook niet concluderen dat algemene bepalingen gaan voor bijzondere bepalingen.

In de *Aanwijzingen* (1972) staan wel regels voor de *Memorie van Toelichting*. Maar ook niet veel meer dan dat zo'n toelichting nuttig is. De *Memorie van Toelichting* wordt bij afkondiging van een wet niet meegepubliceerd en heeft ook geen rechtskracht. Dat neemt niet weg dat de rechter in voorkomende gevallen wel naar de toelichting en de *considerans* kijkt om te achterhalen wat de bedoeling van de wetgever is. De rechter, maar ook de bestuurder, moet zelfs vaak nog verder gaan en ook de adviezen van de Raad van State nog bekijken. In principe zou je de toelichting kunnen gebruiken om de lezer te helpen de wetstekst te begrijpen. Helaas is het doel van de toelichting in de praktijk veeleer het verantwoorden van de keus via confrontatie met de meningen van de diverse politieke partijen waarbij vaak ook nogal eens detailpunten aan de orde komen.

Het laatste dat ik binnen deze dimensie wil behandelen is afwisseling. In de *Aanwijzingen* (1972) vind je: "Gebruik dezelfde term voor hetzelfde begrip. Gebruik niet dezelfde term voor verschillende begrippen". Een regel waar niet veel op af te dingen valt, lijkt me.

5. Conclusie

Het geheel van de *Aanwijzingen* overziend kun je op een klein aantal punten wellicht wat verbetering aanbrengen. Ik noem nog even vooral de kwestie van een vaste structuur voor alle wetten (in dit geval bestuursrechtelijke wetten) en wellicht een eenvoudiger zinsbouw door strikte hantering van de typen bepalingen. Maar het is u wel duidelijk geworden dat wetten daar niet voor iedereen leesbaar mee worden.

Nu zou ik - als ik een keus had - daar ook geen moeite mee hebben wanneer de overheid er bewust naar zou streven de bureaucratische competentie van de burger te vergroten. Daarbij moet de overheid er niet van uitgaan dat wetswinkels het antwoord op alle vragen wel zullen geven. De afhankelijkheid van deskundigheid blijft en de barrière zal voor veel mensen ook blijven.

Nee, de overheid dient ten eerste via het onderwijs aandacht te besteden aan het functioneren van een rechtsstaat waarbij onze wetgeving zo'n fundamentele rol speelt. Daarbij zou dan heel goed aandacht kunnen worden besteed aan de vaste structuur van een wet alsmede aan de typen bepalingen die daaruit voortvloeien.

Ten tweede dient de overheid via probleemgerichte voorlichting regelingen bekend te maken en niet door ervan uit te gaan dat populariseren van een wetstekst een nuttige stap is⁸. Zo'n vertaling blijft onleesbaar doordat het perspectief voor een lezer onduidelijk is en door de terminologie.

Bij zo'n probleemgerichte aanpak zal er ook meestal op meer dan één wet een beroep worden gedaan. Voordat je zo'n type voorlichting kan starten moet je wel eerst een aantal zaken uitzoeken: nl. in welke situaties de burger eigenlijk met het recht in aanraking komt. Welke problemen zijn te genereren en in hoeverre moet je voor de hantering van zo'n probleem eigenlijk kennis hebben van rechtsnormen.

Dat zo'n probleemaanpak waarbij in tegenstelling tot een wetstekst uitgegaan wordt van één perspectief - één doelgroep - succesvol kan zijn, bewijst m.i. het onderzoek dat Jansen & Steehouder hebben uitgevoerd m.b.t. de voorlichting over Individuele Huursubsidie.

Noten

1. Handelingen Eerste Kamer 21 april 1981
2. André de la Porte (1978), p. 23
3. Renkema (1977).
4. De 14 wetsfamilies (1977).
5. Ruiter (z.j.).
6. zie Wessel (z.j.), p. 57
7. Groenendaal (1956), p. 57
8. zoals gepoogd door Vonk (1981).

Bibliografie

Aanwijzingen inzake indeling en stijl van ambtelijke stukken, vastgesteld bij besluit van de Minister-President van 4 september 1970.

Aanwijzingen inzake de wetgevingstechniek, vastgesteld bij besluit van de Minister-President van 13 september 1972. *Stcrt* 1973, 2, 4.

André de la Porte, E.: *Redelijkheid en rationalisering van rechterlijke beslissingen*. Rede uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van gewoon lector in de algemene beginselen van het recht aan de Technische Hogeschool Twente. Enschede, 1978.

Baden, E.: *Gesetzgebung und Gesetzanwendung im Kommunikationsprozess*. Baden-Baden, 1977.

Bergh, G.C.J.J. van den & J.M. Broekman: *Recht en Taal*. Deventer, 1979.

Groenendaal, J.: *Inleiding tot de wetgevingstechniek*. Alphen aan de Rijn, 1956.

Gunnarson, B.L.: "Law-Text and perspective". Lezing Ailacongres te Upsala, 1981. Ongepubliceerd.

Handelingen Eerste Kamer, 21 april 1981.

Horn, D.: *Rechtssprache und Kommunikation*. Berlin 1966.

Jansen, C. & M. Steehouder: "Een taalverkeersprobleem: De voorlichting over Individuele Huursubsidie". (deze bundel).

Kindermann, H.: *Ministerielle Richtlinien der Gesetzestechnik*. Berlin, 1979.

Langer, I.: "Verständliche Gestaltung von Fachtexten". In: W. Mentrup (ed.): *Fachsprachen und Gemeinsprache*. Jahrbuch 1978 des Institutes für deutsche Sprache. Düsseldorf, 1979, p. 229-245.

Langer, I., F. Schulz von Thun & R. Tausch: *Verständlichkeit, in Schule, Verwaltung, Politik und Wissenschaft*. München, 1974.

Leliard, J.D.M.: *Het kleed van Themis. Beschouwingen over de Rechtstaat in het Nederlands Taalgebied*. Antwerpen, 1979.

Maes, F.: "Rechtinguïstiek. Enkele perspectieven en probleemstellingen". *Tijdschrift voor taalbeheersing*, 3 (1981), p. 230-244.

Noll, P.: *Gesetzgebungslehre*. Reinbek, 1973.

Oksaar, E.: "Sprachliche Mittel in der Kommunikation zwischen Fachleuten und zwischen Fachleuten und Laien im Bereich des Rechtswesens". In: W. Mentrup (ed.): *Fachsprachen und Gemeinsprache*. Jahrbuch 1978 des Institutes für deutsche Sprache. Düsseldorf, 1979, p. 100-113.

Petöfi, J.: "Texttheorie - Textverarbeitung" In: H. Brinckmann & K. Grimmer (eds.): *Rechtstheorie und linguistik*. Kassel, 1974, p. 137-157.

Reinsma, M. & R. Reinsma: "De vrouw in wier lichaam zich eerstbedoeld leven ontwikkelt" of "Zestig jaar Nederlandse rechtspraak". In: *Nederlands Juristenblad*, 26 juni 1976, afl. 26, p. 857-872.

Renkema, J.: "Taalgebruik en spreiding van kennis", *Onze Taal*. 1977, nr. 2/3.

Riesser, H.: "Grammatik, Lexikon und Sprechakttheorie". In: H. Brinckmann & K. Grimmer (eds.): *Rechtstheorie und linguistik*. Kassel, 1974, p. 111-136.

Rieser, H.: "Umgangssprache, Fachsprache und das Problem der Interpretation fachsprachlicher Texte". In: J.S. Petöfi, A. Podlech en E. von Savigny (eds.): *Fachsprache - Umgangssprache, Wissenschaftstheoretische und linguistische Aspekte der Problematik, sprachliche Aspekte der Jurisprudenz und der Theologie, maschinelle Textverarbeitung*. Kronberg, 1975, p. 117-142.

Rödiger, J. (ed.): *Studien zu einer Theorie der Gesetzgebung*. Berlin, 1976.

Ruiter, D.W.P.: "Normscheppende bepalingen in bestuursrechtelijke wetten", *Bestuurswetenschappen* 34, nr. 4, p. 260-274.

Vonk, S.M.: *Huur, enkele wetten leesbaar gemaakt*. Arnhem, 1981

Wassermann, R.: "Sprachliche Mittel in der Kommunikation zwischen Fachleuten und Laien im Bereich des Rechtswesens". In: W. Mentrup (ed): *Fachsprachen und Gemeinsprache*. Jahrbuch 1978 des Institutes für deutsche Sprache. Düsseldorf, 1979, p. 114-124.

Wessel, J.: "Bouwstenen voor een inhoudelijke wetgevingskunde", *Bestuurswetenschappen* 34, 4, p. 250-259.

Wetsfamilies, De 14, Verslag van de op 18 februari 1977 gehouden studiedag. IWB-reeks 24, 's-Gravenhage 1977.

Woonwagenwet 1968, Gewijzigd bij wet van 30 oktober 1974. *Staatsblad* 703.